

Bogdan Lisiak

ORCID: 0000-0002-1436-0512
Akademia Ignatianum w Krakowie

Dante Alighieri – poeta i filozof czasu kryzysu

Dante Alighieri – Poet and Philosopher of Crisis

Abstrakt

W artykule dokonano interpretacji dorobku filozoficznego i poetyckiego Dantego Alighieriego w kontekście kryzysów jego drogi życiowej. Dante doświadczył w swoim życiu zdarzeń, które były znaczące dla jego rozumienia samego siebie i świata. Takim bardzo osobistym doświadczeniem była nieodwzajemniona miłość do Beatrycze Portinari, a zwłaszcza jej śmierć w młodym wieku. Ponadto bardzo trudnym okresem w życiu Dantego była działalność polityczna i piastowanie urzędów publicznych w rodzinnej Florencji, co uwickało go w konflikt stronnictw gibelinów i gwelfów i skazało na tułaczkę do końca życia. Wspomniane wydarzenia można określić mianem „kryzysów” Dantego, były one bowiem zwrotnymi momentami w jego życiu, wymagającymi podjęcia pewnych ważnych decyzji. Słowo „kryzys”, zgodnie ze swym greckiego źródłosłowem, oznacza podejmowanie decyzji w celu zmiany dotychczasowego sposobu myślenia oraz stylu życia. W artykule została postawiona teza, iż twórczość florenckiego poety można interpretować i rozumieć jako wyraz kryzysu, jakiego doświadczył, ale przede wszystkim sposobu wychodzenia z kryzysu, co uwidacznia się w podjęciu przemyślanych egzystencjalnych decyzji. Włoski poeta był także znakomitym filozofem, na co wskazują jego traktaty filozoficzne i dzieła poetyckie, albowiem potrafił połączyć zasady średniowiecznej filozofii

scholastycznej z uprawianą poezją. Filozofia odegrała także znaczącą pozytywną rolę w jego życiu i przyczyniła się do wypracowania pełnej nadziei i optymizmu wizji świata i człowieka, która stanowi zasadnicze i ponadczasowe przesłanie jego twórczości.

Słowa kluczowe: kryzys, decyzja, filozofia, poezja, władza

Abstract

This paper interprets the philosophical and poetic legacy of Dante Alighieri in the context of the crises he experienced in his life. Dante went through the number of experiences during his lifetime which were significant to his understanding of himself and the world. Such a very personal trial he had to deal with was his unrequited love for Beatrice Portinari, and, especially, her death at a young age. In addition, a very difficult period in his life was his political activity and public service in his native Florence, which led to his entanglement in the conflict between the factions of Guelphs and Ghibellines, and to his exile from Florence which lasted until the end of his life. These events can be described as "the crises" of the Florentine poet, because they were the turning points in his life, which required him to make some important decisions. The word "crisis", according to its Greek etymology, signifies the decision making process which changes the way of thinking and the style of living. In this article, a thesis is proposed that Alighieri's work can be interpreted and understood as an expression of the crises he was going through, but above all, as the way of coming out of crisis, which is expressed by taking thoughtful existential decisions. The Italian poet was also an excellent philosopher, as evidenced by his philosophical treatises and poetic works, for he was able to combine the principles of medieval scholastic philosophy with his poetry. Philosophy also played a significantly positive role in his life and contributed to his hopeful and optimistic worldview and perception of man, what constitutes the fundamental and timeless message of his work.

Keywords: crisis, decision, philosophy, poetry, power

Wprowadzenie

W każdej epoce dziejów cywilizacji i kultury świata zachodniego można wyodrębnić pewne charakterystyczne określenia, pojęcia, czy nawet słowa, które oddają jej specyfikę. Historycy różnych specjalności, którzy

w bardzo odległej przyszłości będą badać etap dziejowy, w jakim żyjemy, zapewne powiedzą, iż bardzo często używaliśmy słowa „kryzys”, na określenie różnych przeżywanych przez nas wydarzeń. Rzeczywiście, często używamy tego słowa; zarówno w życiu osobistym, jak i społecznym, kulturowym itd., a nawet stosujemy je do wyrażania poglądów o innych okresach dziejów i ich przedstawicielach. Jego uniwersalne użycie jest w dużym stopniu słuszne, albowiem greckie pochodzenie wskazuje na jego pradawne zastosowanie. Warto zauważyć, iż w języku greckim „krisis” oznacza w bardzo ogólnym rozumieniu wybór, decyzję, walkę i zmaganie w trudnych okolicznościach, czyli nie ujawnia ono jedynie negatywnych konotacji, tak często przypisywanych mu w naszej kulturze. Zatem helleński źródłosłów jednego z kluczowych słów naszych czasów może poszerzyć jego rozumienie doświadczanych przez nas trudnych wydarzeń. To ostatnie stwierdzenie można także odnieść do wypowiedzi przedstawicieli innych okresów w historii cywilizacji, którzy poprzez swoją twórczość ukształtowali ich oblicze. Akurat w obecnym roku przypada 700. rocznica śmierci poety Dantego Alighieri (1265–1321), którego działalność i twórczość przyczyniły się do powstania języka włoskiego i pozostawiły trwałe znamiona na kulturze współczesnej. Rocznica śmierci poety z Florencji to z pewnością istotny przyczynek do przemyślenia jego obecności we współczesnym rozumieniu świata, a zwłaszcza kryzysów naszego czasu. Dante doświadczył bowiem w swoim życiu trudnych sytuacji i chociaż nigdy nie nazywał ich kryzysami, to z pewnością wymagały one od niego przemyślenia sensu życia oraz dokonania nowych wyborów, które zmieniły jego jakość. Właśnie w niniejszym artykule chciałbym przestawić pewną tezę, iż autora *Boskiej Komedii* można pojmować jako poetę i również filozofa czasów naznaczonych różnymi kryzysami, z którymi przyszło mu się zmagać, co stanowi z pewnością ważny aspekt obecności jego dorobku w naszych czasach i jest także odpowiedzią Dantego na nasze kryzysowe rozterki i zdarzenia.

Dante i filozofia

Dorobek pisarski autora *Boskiej Komedii* ujawnia fascynujący po dzień dzisiejszy talent do tworzenia pięknej poezji, która stanowiła główne dzieło jego życia. Twórczość florentyńczyka wskazuje także na wybitną erudycję i znajomość literatury antycznej i średniowiecznej. Dante był bowiem poetą o szerokich zainteresowaniach literackich, potrafił docenić dzieła poprzedników również jako inspiracje do własnych badań nad językiem włoskim i wykazać dzięki temu jego literackie możliwości. Lecz

studium biografii florentyńczyka ukazuje także inny ważny aspekt jego intelektualnej aktywności. Dante przez całe swoje życie był zainteresowany i zaangażowany w życie kulturalne i umysłowe ówczesnej Italii. Interesował się on bowiem także sztuką, filozofią i polityką. Również angażował się w działalność publiczną, piastując ważne urzędy w rodzinnym mieście, jak i pełniąc misje dyplomatyczne.

Na wyjątkową oryginalność intelektu włoskiego poety wskazują również zainteresowania filozoficzne, które to stanowiły, po poezji, ważną część jego życia umysłowego¹. Filozofia, wraz z pokrewnymi jej naukami, była przedmiotem edukacji Dantego już w młodości. Wprawdzie nie dysponujemy danymi o jego latach szkolnych, to wiadomo, że w jego rodzinnym mieście – Florencji – było kilka szkół przyklasztornych na dobrym poziomie. Wśród nich należy wymienić szkołę prowadzoną przez dominikanów przy kościele Santa Maria Novella, gdzie nauczano m.in. filozofii św. Tomasza z Akwinu i zapoznawano uczniów z jego dziełami: *Sumą teologiczną* i *Sumą przeciw poganom*. Ponadto w klasztorze franciszkanów przy kościele Santa Croce także prowadzono studia filozoficzne, które zapoznawały słuchaczy z filozofią Platona, co stanowiło pewną przeciwwagę dla dominującego w tym czasie tomizmu. Dzięki studiowaniu, już w młodym wieku, filozofii i innych nauk Dante poznał scholastyczny sposób myślenia i dochodzenia do prawdy, co będzie zawsze istotną cechą jego intelektu. Z pewnością filozofia już w tym czasie była ważnym i bardzo osobistym elementem jego studiów, bowiem brał on udział w dysputach filozoficznych, a siebie samego później określał słowem „filosofante”, czyli „filozofujący”².

Na edukację filozoficzną Dantego wielki wpływ wywarła osoba i twórczość Brunetto Latiniego (1220–1294), znanego florentyńskiego filozofa, pisarza i polityka. Latini był filozofem o rozległej, wręcz encyklopedycznej wiedzy. Był także znakomitym mówcą i znawcą retoryki, co wykorzystywał w działalności dla dobra publicznego rodzinnej Florencji. Wykład swojej rozległej wiedzy przedstawił w dziele *Skarbiec wiedzy* napisanym w języku francuskim³, kilka dzieł wydał po włosku. *Skarbiec* stanowi kompendium rzetelnej wiedzy, jak na ówczesne czasy, z teologii, retoryki, fizyki, geografii, astronomii, a nawet rolnictwa, budownictwa i zoologii. Młody Dante uważał Latiniego za swojego ulubionego mistrza, czytał

1 Etienne Gilson, *Dante and Philosophy*, transl. David Moore, (b.m.w.: Gilson Press, 2011).

2 Kalikst Morawski, *Dante Alighieri* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1961), 40.

3 Brunetto Latini, *Skarbiec wiedzy*, tłum. i oprac. Małgorzata Frankowska-Terlecka, Teresa Giermak-Zielińska, (Warszawa: PIW, 1992).

jego rozprawy naukowe i z pewnością odbywał z nim ożywione dyskusje. Najwybitniejszy florencki poeta przejął od swojego mistrza wiele jego pomysłów i realizował je w swojej późniejszej twórczości, w tym także zainteresowanie ówczesnymi naukami i filozofią⁴. Kontakty z Latinim i studiowanie jego dzieł miały decydujący wpływ na zainteresowania filozoficzne i artystyczne najwybitniejszego florentyńczyka. Przejął on bowiem charakterystyczne dla epoki średniowiecza encyklopedyczne zamiłowanie do gromadzenia wiedzy ujęte w zasady scholastycznej metody uprawiania filozofii. Filozoficzna kompetencja Dantego była już wtedy dostrzegana w jego najbliższym otoczeniu, jak bowiem stwierdził jego syn – Jacopo Alighieri – był on wybitnym poetą, ale również znakomitym filozofem⁵. Dante mistrzowsko wykorzystywał dostępne mu rozprawy filozoficzne i prace znanych mu filozofów. W swoich poglądach był oryginalny i samodzielny. Warto zauważyć, że nie był on członkiem żadnej szkoły filozoficznej – należy go określić jako filozofa-samouka, który wykazywał się dużym profesjonalizmem.

Dante, wzorem swojego mistrza, zainteresował się ówczesnymi dialektami italskimi, a zwłaszcza toskańskim. Relacje i samodzielne badania okazały się w tej dziedzinie tak owocne, iż zgodnie ze znanym powiedzeniem „uczeń prześcignął mistrza”. W traktacie napisanym po łacinie *De Vulgari Eloquentia*⁶, żeby dotarł on do ówczesnych elit życia umysłowego, przedstawił wnikliwą analizę dialektów italskich, zwłaszcza toskańskiego, wskazując na jego przydatność w literaturze pięknej i poezji. Starał się wykazać, iż jego ojczysty język wyróżnia się możliwościami tworzenia poezji w stopniu wyższy niż inne znane mu języki. Znaczenie wspomnianego traktatu florentyńczyka przyczyniło się do powstania literackiej odmiany języka włoskiego, nawet używanego współcześnie. Na jego zainteresowania w tej materii miały wpływ także idee związane z ówczesną filozoficzną koncepcją człowieka. Rodzaj ludzki jest bowiem dla Dantego czymś wyjątkowym wśród ziemskich i niebiańskich istot. Ludzie posługują się mową, która wyróżnia je spośród innych bytów ziemskiej rzeczywistości. Tym samym mowa ludzka wyraża istotę naszego człowieczeństwa, którą to nie tylko należy poznawać i zgłębiać jej zasady, ale przede wszystkim doskonalić⁷. Wspomniany powyżej traktat

---

4 Morawski, *Dante Alighieri*, 44.

5 *Ibidem*, 10.

6 Dante Alighieri, *O języku pospolitym*, tłum. i oprac. Włodzimierz Olszaniec, (Kęty: Antyk, 2002).

7 Richard W.B. Lewis, *Dante*, tłum. i oprac. Dorota Strukowska, (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2004), 74–79.

ujawnia ważny aspekt umysłowości italskiego poety, jego otwartość na wartości uniwersalne, które mogą być obecne w poezji. Problematyka w *De Vulgari Eloquentia* wskazuje na uniwersalność zainteresowań autora, które wykraczają poza poezję i ówczesny język literacki. Jednak najważniejszym aspektem jego rozważań jest wpływ na język literacki, co należy uznać za istotny wymiar obecności jego koncepcji poezji i literatury Dantego we współczesnej Italii.

Fundamentalny wykład swojej filozofii tokański poeta przedstawił w traktacie *Convivio*, napisanym w języku włoskim⁸. Pomysł napisania traktatu filozoficznego w języku narodowym miał umożliwić mu dotarcie do jak największego kręgu odbiorców, zarówno profesjonalnych filozofów, jak i osób nieposiadających wykształcenia filozoficznego. Ponadto ten zamysł wskazuje na ważny aspekt rozumienia przez Dantego filozofii. Uważa on bowiem, że jedną z podstawowych potrzeb natury człowieka jest skłonność do zdobywania wiedzy o sobie samym i o świecie, w którym żyje. A nic tak bardzo jak filozofia nie może okazać się przydatne w procesie zdobywania i poszerzania wiedzy przez każdą istotę ludzką. Zatem można z stąd wyciągnąć wniosek, że według autora *Convivio*, wszyscy ludzie potrzebują filozofii, powinni się nią interesować i korzystać z jej możliwości kształcenia dla własnego pożytku. Wybitny florentryczyk wyraża to tak:

Jak powiada Filozof w Pierwszej Filozofii, wszyscy ludzie naturalnie pragną wiedzy. Przyczyną, możliwą i rzeczywistą, owego stanu, jest fakt, że każda rzecz przemyślnością swą poruszana, zdolną jest dążyć do własnej doskonałości. Stąd też, skoro wiedza jest ostateczną doskonałością naszej duszy, a w niej ostateczne nasze szczęście, naturalnie poddajemy się jej pragnieniu⁹.

Należy wyjaśnić, że „Filozof”, to Arystoteles, którego autorytet naukowy i filozoficzny w czasach Dantego i później był tak duży, że samo nazwanie go „Filozofem” w wywodzie lub dyspucie filozoficznej wystarczyło, aby chodziło o myśliciela ze Stagiry. Natomiast *Pierwsza Filozofia* to jego dzieło znane obecnie jako *Metafizyka*. Powyższa wypowiedź autora *Convivio* wskazuje na znaczenie zagadnienia antropologicznego w jego filozofii. Dantego bowiem interesuje człowiek, którego celem życia jest szczęście mające charakter duchowy. Przypomina to w pewnym stopniu

---

8 Dante Alighieri, *Biesiada*, tłum. i oprac. Magdalena Bartkowiak-Lerch, (Kęty: Antyk, 2004).

9 *libidem*, I, II, 1–2.

tzw. zwrot humanistyczny dokonany przez Sokratesa w filozofii greckiej, czyli ukierunkowanie refleksji filozoficznej na rozumienie bycia człowiekiem i celu jego istnienia. Ten obszar filozoficznych zainteresowań florentyńczyka będzie dla niego najważniejszy, a uprawianą przez niego etykę można określić jak jego Filozofię Pierwszą. Lecz nie oznacza to, że neguje on wartość innych nauk dla rozwoju człowieka w dążeniu do doskonałości i szczęścia. Dante wyraża ciekawy pogląd o wartości poszczególnych nauk filozoficznych i ich swoistej hierarchii, albowiem w *Convivio* również stwierdza:

Niebo Krystaliczne, które wcześniej wymienione zostało jako *Primum Mobile* ukazuje oczywiste podobieństwo do Filozofii Moralnej, gdyż Filozofia Moralna, według tego, co mówi Tomasz o drugiej księdze *Etyki*, przygotowuje nas właściwie względem innych nauk¹⁰.

Myśl autora traktatu wymaga pewnego komentarza. Przede wszystkim należy zauważyć, że przyjmuje on jako rzecz oczywistą geocentryczną kosmologię średniowieczną. Ale poszczególnym sferom niebieskim przypisuje konkretne nauki, np. sferze Księżyca gramatykę, Merkurego dialektykę, Wenus retorykę, Słońca arytmetykę itd., aż do sfery, gdzie znajduje się Pierwsza Przyczyna Ruchu (*Primum Mobile*), czyli tzw. Nieruchomy Poruszyciel, bez którego nie jest możliwy ruch w całym wszechświecie. A działanie wiedzy w życiu człowieka można porównać do przyczyny, która wywołuje w nim pewien ruch, czyli zmianę. I jest to zmiana, która prowadzi do uszczęśliwienia człowieka. Zatem w podziale nauk Dantego można zauważyć pewne kryterium: nauki należy klasyfikować w oparciu o ich pomocniczość do osiągnięcia celu ludzkiego życia – szczęścia. Tym samym jego rozumienie filozofii ma charakter bardzo praktyczny. One bowiem mają wspierać czyny człowieka w dążeniu zasadniczego celu jego bytu¹¹. A właśnie filozofia moralna podejmuje zagadnienie ludzkich czynów, które są przede wszystkim czynami moralnymi. W takim ujęciu staje się zrozumiałą prymat filozofii moralnej nad innymi naukami i filozofiami, a uprawianie tych ostatnich staje się wtedy zrozumiałe i sensowne, co Dante wyraża następująco w *Convivio*:

I nie inaczej byłoby, gdyby ustała Filozofia Moralna, inne nauki przez pewien okres czasu byłyby nieznanne i nie byłoby poczęcia ani szczęśliwego

10 *Ibidem*, II, XIV [XV], 14–15.

11 Wojciech Paluchowski CM, *Dante jako filozof, polityk i moralista* (Kraków: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, 2005), 13–16.

życia i na darmo zostałyby dawno temu spisane i odkryte [tzn. inne nauki]. Dlatego jest zupełnie jasne, że niebo to nosi w sobie podobieństwo do Filozofii Moralnej¹².

Stwierdzenie to ma poważne konsekwencje dla rozumienia przez Dantego Filozofii Pierwszej. Wprowadza on radykalną zmianę w filozoficznej myśli średniowiecznej, w której to za Arystotelesem i Tomaszem z Akwinu przyjmowano, że taką filozofią może być tylko metafizyka. Natomiast florencki poeta wprowadza do tej myśli istotną nowość – filozofię moralną. Jego nowość jest o tyle interesująca i warta zauważenia, iż stanowi pewne podobieństwo do idei Kanta, który problematykę filozofii pierwszej umieścił w filozofii praktycznej i moralnym działaniu człowieka.

Ponadto, warto zauważyć, że połączenie przez autora *Convivio* poszczególnych nauk i filozofii ze sferami niebieskimi przypomina pewną ważną własność klasyfikacji nauk według Arystotelesa. Podzielił on bowiem nauki jak matematyka, fizyka, metafizyka, według własności i poziomów bytów¹³. Innymi słowy, podział nauk miał w jego klasyfikacji odzwierciedlać strukturę rzeczywistości. Podział wprowadzony przez Dantego wykazuje wyraźne podobieństwo formalne do podziału nauk Stagiryty. Tym samym porządek ontyczny rzeczywistości łączy się z porządkiem moralnym ludzkiego życia.

Klasyfikacja nauk Dantego wskazuje na inny bardzo ważny aspekt jego filozofii, jakim jest racjonalność świata, czyli pogląd, iż byty kosmosu przejawiają stan pewnego uporządkowania. Wszechświat, zdaniem tokańskiego poety, jest porządkiem, który możemy odkryć i badać, a ujawnia to już hierarchia nauk, które ukazują porządek i harmonię sfer kosmosu. Racjonalność kosmosu w rozumieniu Dantego ujawnia także doskonałość obiektywnie obecnych w nim bytów, albowiem zgodnie z kosmologią średniowieczną byty powyżej sfery Księżyca poruszają się niezmiennym ruchem wiecznym, co odnosi się do sfer planet ze Słońcem włącznie. Cechą charakterystyczną kosmosu ponadksiężcowego jest jego odporność na destrukcję i rozpad. Innymi słowy, doskonałość jest tu rozumiana statycznie, czego dowodem dla astronomów epoki Dantego była sfera gwiazd stałych. Racjonalność bytu jest zachowana przez Dantego w *Boskiej Komedii*, przejawia się ona w trzech zasadniczych elementach: Piekła, Czyśćca i Nieba. Trudno sobie wyobrazić strukturę wszechświata w *Boskiej Komedii* bez jej racjonalnego uporządkowania, która tym

12 Alighieri, *Biesiada*, II, XIV [XV], 18.

13 Michał Heller, *Filozofia nauki* (Kraków: Copernicus Center Press, 2016), 27.

samym staje się koniecznym warunkiem zaistnienia akcji całego poematu. Dante ukazuje w *Komedii* racjonalność bytu także poprzez poezję, co odsłania estetyczny charakter kosmosu. Jego koncepcja racjonalności jest racjonalnością piękna i harmonii. W ten sposób w poemacie florentyńczyka poezja spotyka się z filozofią i ukazuje harmonię i piękno bytów wszechświata. Zdaniem wybitnego badacza filozofii średniowiecznej Dante powiązuje etykę z harmonią i pięknem, bowiem przyczynia się ona do ich rozwoju¹⁴. A przez wzrost piękna i harmonii wszechświata należy rozumieć obecność w nim czynnika nadprzyrodzonego, ponieważ, jak stwierdza polski badacz twórczości Dantego – Jacek Grzybowski, Boskie piękno jest w uniwersum florentyńczyka obecne nawet w piekle, gdzie ujawnia się poprzez Bożą sprawiedliwość¹⁵. Analogiczne Boże piękno obecne w kosmosie przenika także ludzkie czyny, przyczyniając się do ich większego dobra. Innymi słowy, piękno i dobro kosmosu przyczyniają się do dobra ludzkości i są jedną z jego przyczyn; albowiem, czy jest możliwy ład moralny i dobro człowieka w świecie chaosu pozbawionym ładu?

Powyższe rozważania skłaniają do określenia sylwetki filozoficznej autora *Convivio*. Zasadniczym rysem uprawianej przez niego filozofii jest jej wyraźne osadzenie w klasycznej tradycji filozofii. Dante odwołuje się bowiem do powszechnie akceptowanych w jego czasach filozofów jak Arystoteles i Tomasz z Akwinu, przyjmuje ich poglądy filozoficzne za swoje, i można odnieść wrażenie, że rola i znaczenie Stagiryty w traktacie *Convivio* są takie same jak Wergiliusza w *Boskiej Komedii*. Jednak to nie oznacza, że ogranicza się on tylko do filozofii nurtu perypatetyckiego, bowiem w strukturze *Convivio* można zauważyć wpływy Platona – koncepcja tego traktatu filozoficznego już w samej nazwie nawiązuje do platońskiej *Uczty*.

W traktacie Dante wykazuje się szacunkiem dla antycznej filozofii i kultury. Jego myśl filozoficzną charakteryzuje afirmacja ludzkiego rozumu i jego możliwości w odkrywaniu prawdy. Z uwagi na encyklopedyczny charakter *Convivio*, można uznać jego autora za eklektyka i samouka, który czerpie z różnych kierunków i nurtów filozoficznych, lecz wykazuje się także dużą samodzielnością intelektualną i nie jest biernym naśladowcą jakiegokolwiek szkoły filozoficznej¹⁶. Jego filozoficzny profesjonalizm jest widoczny w rozumieniu etyki. Dante bowiem nawiązuje w niej do

---

14 Gilson, *Dante and Philosophy*, 123, 160.

15 Jacek Grzybowski, *Cosmological and Philosophical World of Dante Alighieri: the Divine Comedy as a Medieval Vision of the Universe* (Frankfurt am Main: Peter Lang Edition, 2015).

16 Paluchowski CM, *Dante jako filozof, polityk i moralista*, 24–26.

podziału filozofii Arystotelesa na filozofię teoretyczną (fizyka, matematyka, metafizyka) i praktyczną (etyka, ekonomia). Filozofia praktyczna, podobnie jak teoretyczna, odwołuje się do natury ludzkiego umysłu, który nakierowany jest na działalność praktyczną ludzkiego życia. Rzecz ciekawa, iż tę filozofię Stagiryta określa jako *bios praktikos*, czyli życie praktyczne człowieka w odróżnieniu od *bios theoretikos*, które ma na celu zdobywanie wiedzy dla niej samej i jej kontemplację. Lecz w filozofii Dantego pojawia się pewne *novum*, albowiem, w przeciwieństwie do greckiego filozofa, uważa on etykę za filozofię pierwszą, z czym ten ostatni, podobnie jak Tomasz, by się nie zgodził. Wybitny florentyńczyk nadaje swojej filozofii charakter praktycznego racjonalizmu, który jest filozofią ludzkiego czynu w celu osiągnięcia dobra i szczęścia. Filozofia tak rozumiana jest skierowana przez Dantego do wszystkich ludzi, którzy chcą swoje życie uczynić lepszym i otwartym na wartość rozumu, dobra i piękna.

Kryzys osobisty Dantego na etapie *Vita nouva* i *Convivio*

Osoba studiująca myśl filozoficzną Dantego może zadać sobie pytanie o skuteczność uprawianej przez niego filozofii. Skoro bowiem proponuje on filozoficzne antidotum na wszelkiego rodzaju bóleczki i utrapienia ludzkiego życia, to wartość praktyczna jego filozofii, jej skuteczność, powinna objawić się w konkretnym ludzkim istnieniu, zwłaszcza w życiu samego autora *Convivio*. Biografia Dantego, jak każdego ludzkiego istnienia, jest także naznaczona bolesnymi wydarzeniami, które do głębi przeniknęły jego wrażliwą osobowość i zmusiły do przemyślenia sensu swojego życia, jego wartości.

Wydarzeniem, które wywarło największy wpływ i ukształtowało osobowość Dantego było spotkanie, już w dziecięcym wieku, z Beatrycze Portinari (1266–1290). Wprawdzie poeta spotkał ją tylko kilka razy, jednak wystarczyło to, aby Beatrycze stała się wielką i nieodwzajemnioną miłością jego życia. Doświadczenie miłości do Beatrycze zostało boleśnie pogłębione w życiu Dantego przez jej nagłą śmierć w bardzo młodym wieku. Smutek, jaki przeżywał, został przez niego wyrażony w zbiorze wierszy *Vita Nuova*¹⁷. Zostały one zapisane zgodnie z zasadami tzw. *dolce stil nuovo* (wł. słodki nowy styl). Ich zasadniczym tematem jest doskonała

---

17 Dante Alighieri, *Życie nowe*, tłum. i oprac. Edward Porębowicz, (Florenceja: wydane nakładem tłumacza, 1934).

miłość do kobiety, przedstawiona w pięknym, poetyckim języku. Do każdego z wierszy włoski poeta dołącza krótki komentarz.

Vita Nuova stanowi opis doświadczenia kryzysu egzystencjalnego Dantego, lecz jest także świadectwem jego odpowiedzi na wielowymiarową sytuację, w jakiej się znalazł. Przyjęta przez niego pisarska formuła tego dzieła, komentarze do poszczególnych sonetów, wskazują na potrzebę podzielenia się osobistym doświadczeniem ze swoimi przyjaciółmi i także szerokim gronem czytelników. Przede wszystkim ten zbiór poezji wyraża daleko idący optymizm, iż zraniony przez koleje losu i śmierć oraz miłość do Beatrycze, jednak zmieni pozytywnie jego podejście do siebie samego, świata i ludzi, co sugeruje motto: *Incipit vita nova* (zaczyna się nowe życie).

Poezja Dantego w *Vita Nuova* nawiązuje do filozofii scholastycznej, co jest również ważną cechą stylu, w jakim została napisana. Wyraża się to poprzez ewolucję rozumienia osoby Beatrycze Portinari w wierszach Dantego. Wprawdzie jest ona konkretną, realną postacią, lecz pojmowanie miłości do niej podlega zmianie i tym samym jej swoista obecność w życiu poety nabiera nowego znaczenia. Miłość Dantego do niej zostaje wysublimowana i nabiera cech szlachetności. Beatrycze staje się uosobieniem człowieczeństwa i dobra. Miłość poety do niej zmienia się w pragnienie dobra jako wartości niezmiennej i duchowej. Konsekwencją tego procesu jest zmiana postrzegania Beatrycze jako istoty nadprzyrodzonej, o anielskich cechach. Dlatego jest ona teraz dla poety bytem intelektualnym, nadziemskim, najdoskonalszym Bożym stworzeniem¹⁸. Etienne Gilson w monografii o filozofii Dantego analizuje metamorfozy postaci Beatrycze w jego twórczości i wymienia ich aż osiem wariantów¹⁹.

Zatem Beatrycze jest postrzegana przez autora *Vita Nuova* w nowej perspektywie, co oznacza, iż jej osobowość zostaje wzbogacona przez czynniki nadprzyrodzone, a dobro jej istnienia staje się dobrem wiecznym i niezmiennym. Staje się ona dla florenckiego poety ucieleśnieniem dobra najwyższego i swoistą przewodniczką do sfery wartości powszechnych, stałych i niezmiennych, do których należy zaliczyć także dobro. W rozumieniu filozofii scholastycznej, a zwłaszcza Tomasza z Akwinu, dobro (*bonum*) to transcendentale, które jako cechę można przypisać bytowi, w tym również ukochanej poety z Florencji. Dante odkrywa tę cechę istnienia Beatrycze i staje się ona dla niego personifikacją dobra jako transcendentale. Odkrycie to jest możliwe dzięki poznaniu przez autora *Vita Nuova* filozofii Akwinaty. Zatem w sytuacji wspomnianego

18 Morawski, Dante Alighieri, 125.

19 Gilson, *Dante and Philosophy*, 12–90.

kryzysu Dante odnajduje drogę wyjścia z niego dzięki własnemu geniuszowi poetyckiemu i w dużym stopniu filozofii scholastycznej. A postać Beatrycze stanie się dla niego symbolem tego, co najlepsze w ludzkiej egzystencji, w tym także umiłowania mądrości.

Należy zauważyć, iż odpowiedź poety na osobisty kryzys, wyrażona w *Vita Nuova*, stała się dla niego źródłem pocieszenia i swoistym panaceum na zagubienie i smutek po śmierci Beatrycze Portinari. W ostatnim sonecie powyższego dzieła poeta przedstawia Beatrycze jako błogosławioną osobę wpatrującą się w niebiosach w oblicze Boże, a jej niezmiennie i wieczne szczęście staje się przyczyną jego radości i pociechy²⁰. W tym kontekście jest rzeczą zrozumiałą, że poeta z Florencji nawiąże do swojej pamięci o Beatrycze w traktacie filozoficznym *Convivio*, lecz obiektem jego poetyckich i intelektualnych zainteresowań stanie się postać „szlachetnej pani”, która pojawia się także na ostatnich stronach *Vita Nuova*²¹. Kluczem do właściwego zrozumienia symboliki tej ostatniej figury jest znaczenie, jakie Dante przypisuje w *Convivio* ludzkiemu rozumowi. Ten przymiot ludzkiego bytu jest cechą, która wyróżnia go spośród innych rzeczy i istot żywych. Poeta bowiem pisze:

Stąd, gdy mówimy, że człowiek żyje, należy rozumieć, że posługuje się rozumem, gdyż jest to jego szczególny przejaw życia i działanie najszlachetniejszej jego części. Dlatego ten, kto odstępkuje od rozumu, a używa jedynie sfery zmysłowej nie żyje jak człowiek, ale jak zwierzę; jak mówi ów najznakomitszy Boecjusz: „Żyje jak osioł”²².

Należy zatem zauważyć, iż wypowiedź ta stanowi dla poety fundamentalną życiową deklarację, albowiem rozum staje się dla niego najwyższą instancją, w świetle której będzie rozważał wszelkie własne i cudze sprawy. Również najbardziej wzniosłe uczucia obecne w jego życiu, nawet uwielbienie dla filozofii, są poddawane rozumowi, albowiem poeta pisze w jednej z pieśni w *Convivio*:

Miłość, co mi w umyśle rozprawi
o pani mojej wymownymi słowy,
porusza we mnie często sprawy o niej,
w których intelekt gubi swoją drogę²³.

20 Alighieri, *Życie nowe*, 78.

21 *Idem*, *Biesiada*, II, II, 1–5.

22 *Ibidem*, II, VII, 4.

23 *Ibidem*, III, 1–4.

Poeta nie przecenia więc możliwości własnego rozumu, a nawet ocenia go z pewną pokorą, bowiem zdaje sobie sprawę, że posiadanie intelektu nie uchroni go od predyspozycji do popełnienia błędu. Zatem należy doskonalić się w jego używaniu dla dobra i szczęścia własnego i innych, czego Dante dał piękny przykład po śmierci Beatrycze, rozwijając swoje filozoficzne zainteresowania i biorąc udział w debatach filozofów. Trzeba także zaznaczyć, iż Dante w *Convivio* nawiązuje do myśli starożytnej filozofii, pojmując przez rozum właściwą i najszlachetniejszą część ludzkiej natury. Zarazem zaznacza, iż jego miłość do filozofii nie ma nic wspólnego z przyjemnością pochodzącą ze zmysłów²⁴.

Uwielbienie Dantego do filozofii, które przeradza się w autentyczną miłość intelektualną, ma również swoją przyczynę w doświadczeniu pocieszenia, jakie stało się jego udziałem dzięki studiowaniu filozofii. Wspomina bowiem w *Convivio* o lekturze dzieł Cycerona, a zwłaszcza o Boecjuszu, którego dzieło *O pocieszeniu, jakie daje filozofia* bardzo zmieniło jego postrzeganie znaczenia refleksji filozoficznej w życiu człowieka. Stąd spotykamy u niego piękne nazwy filozofii jako szlachetnej pani (*donna gentile*), córki Boga czy najpiękniejszej filozofii²⁵.

Zdaniem Dantego również Boga możemy nazwać Filozofem, ponieważ w Nim jest przede wszystkim największa i najdoskonalsza mądrość i miłość. Bóg kocha wszystko, co dobre i piękne, w tym także mądrość, która jest w Nim. W ten sposób dochodzi do połączenia miłości i mądrości, niczym formy i materii. Poeta wyraża to następująco, mając na uwadze Boską filozofię:

Bowiem jeśli przywołamy w pamięci to, co zostało powiedziane powyżej, zobaczymy, że filozofia jest pełnym miłości wykorzystaniem mądrości, która mieści się w pełni w Bogu, ponieważ w Nim znajduje się najwyższa mądrość i największa miłość oraz najdoskonalsze działanie. Gdzie indziej znajdować się nie mogą, chyba o tyle, o ile od niego pochodzą²⁶.

W tej wypowiedzi Dantego należy zwrócić uwagę na zagadnienie omówione powyżej, jakim jest prymat etyki w jego pojmowaniu filozofii. Jak już wspomniano filozofia ma służyć, według niego, sprawności ludzkiego działania, praktyce ludzkiego życia. Ten aspekt poeta dostrzega w Boskiej filozofii i w niej widzi jego przyczynę i źródło.

---

24 *Ibidem*, III, III, 12–13.

25 *Ibidem*, II, XII, 1–6.

26 *Ibidem*, III, XII, 12–13.

Odkrycie przez poetę filozofii, jej mądrościowej wartości, należy uwzględnić w kontekście przeżywanych przez niego życiowych problemów, zwłaszcza nieodwzajemnionej miłości do Beatrycze. Dante przeżywając sytuację kryzysową, odwołuje się do filozofii i w niej znajduje odpowiedź na nękające go kłopoty i duchowe rozterki. Trzeba zauważyć, że filozoficzne lekarstwo na dolegliwości jego ducha okazuje się skuteczne i będzie stanowiło istotną składową jego życia intelektualnego i literackiego. A nawet stanie się dla niego pewnego rodzaju misją, aby jemu współczesnym przekazywać piękno filozofii jako umiłowania mądrości i jej pocieszenia. Ta swoista misja odwołuje się do osobistego doświadczenia intelektualnej miłości do pięknej pani – filozofii, która, w przeciwieństwie do pierwszej miłości jego życia, spotkała się z wzajemnością. Reasumując powyższe rozważania, trzeba stwierdzić, że osobisty kryzys poety skłonił go do pojęcia decyzji, aby przemiany swojego trudnego doświadczenia poszukiwać w filozofii, która to pomogła mu uporządkować życie naznaczone nieszczęsną relacją z Beatrycze, które wymagało radykalnej zmiany.

Zagadnienie kryzysu w *Boskiej Komedii*

Dante Alighieri był człowiekiem wielu pasji, które przyczyniły się do powstania pięknej poezji i traktatów filozoficznych. Lecz był on także wnikliwym obserwatorem życia społecznego i politycznego w swojej małej ojczyźnie – Florencji, jak i współczesnej mu Italii. Ponadto był osobą zaangażowaną w działalność publiczną w rodzinnym mieście, pełniąc w nim ważne urzędy. Jednak ta forma aktywności poety związana była z jego uczestnictwem w życiu politycznym stolicy Toskanii. Wymagała bowiem nawiązywania kontaktów z różnymi ugrupowaniami walczącymi o władzę. Zwłaszcza odnosi się to do dwóch grup obecnych we współczesnej mu Italii: gibelinów, zwolenników władzy cesarskiej, i gwelfów, popierających polityczne aspiracje papieży. Dante należał do stronnictwa gwelfów, które dzieliło się na mniejsze ugrupowania, często skonfliktowane ze sobą. Walki o władzę we Florencji negatywnie zaważyły na losach poety i w 1302 roku został skazany na wygnanie i resztę życia spędził na tułaczce po miastach włoskich. To doświadczenie chaosu, a nawet brutalności ówczesnych włoskich społeczności, korupcja na szczytach władzy i twarda walka o jej posiadanie, uświadomiły poecie z Florencji, iż żyje w świecie głębokiego upadku, dla określenia którego słowo „kryzys” ma swoje uzasadnione znaczenie. W konsekwencji poeta podejmuje refleksje nad kondycją człowieka jego epoki i poszukuje dróg

naprawy sytuacji społecznej i politycznej Starego Kontynentu, zwłaszcza uwikłanego w niekończące się zmagania pomiędzy ówczesnym Cesarstwem a Papiestwem.

Z pewnością na *Boską Komedie*²⁷ można spojrzeć jak na owoc owej refleksji i propozycję wyjścia z impasu, w jakim znalazł się jego świat, a doświadczenie osobistego kryzysu okresu młodości i odkrycie znajomości filozofii przyczyniły się do jego otwarcia na problemy ludzi i świata, w którym żył, jak również wskazały środki do wyjścia z kryzysowej sytuacji ówczesnego społeczeństwa.

Na początku poematu mamy opis stanu egzystencjalnego, który wskazuje zarówno na istotę kryzysu osobistego narratora, jak i świata jego czasów. Jest to opis wędrowca, który dochodzi do połowy lat swojego życia, lecz zagubił się w gęstwinie ciemnego lasu²⁸. Tym samym poeta przedstawia kondycję duchową człowieka jego czasów, pogrążonego w świecie chaosu, co symbolizuje mroczny las, z którego nie ma drogi wyjścia. Zagubienie pogłębiają postacie trzech zwierząt, które ucieleśniają mroczne ludzkie namiętności: pantera – zmysłowość i brak umiarkowania, lew – pychę, a wilczyca – chciwość, najgorszą ludzką wadę i przyczynę wszelkiego zła i występku. Wędrowiec wprawdzie dostrzega świetlistą drogę prowadzącą do wybawienia, lecz wejście na nią uniemożliwiają wspomniane zwierzęta. Ratunek przychodzi ze strony Wergiliusza, który staje się dla wędrowca przewodnikiem w jego podróży przez zaświaty. Postać rzymskiego poety jest bardzo ważna, ponieważ był dla Dantego mistrzem i wzorem w uprawianiu sztuki poezji i reprezentował mądrość świata antycznego, do którego to florencki poeta odnosił się z wyjątkowym szacunkiem. Wergiliusz jest zatem ważną postacią dla wędrowca w realizacji decyzji, aby wyjść z kryzysowego położenia, albowiem dzieli się z nim swoją mądrością i doświadczeniem. Przede wszystkim autor Eneidy wyprowadza wędrowca z rzeczywistości chaosu i zagubienia, w świat uporządkowany i przewidywalny. Idea ta ma fundamentalne znaczenie dla struktury poematu Dantego. Taki bowiem obraz kosmosu jest obecny w *Boskiej Komedii*. Poemat ten jest tryptykiem (*Piekieło, Czyściec, Raj*), który stanowi uporządkowaną i niezmienną koncepcję Dantejskiego uniwersum, a nawet można w nim odkryć piękno, tak ważne dla poety z Florencji. Człowiek w rozumieniu Dantego jest jakby oddzielnym światem – mikrokosmosem, przed którym otwiera się perspektywa makrokosmosu uporządkowanego, racjonalnego i wiecznego. Stanowi

---

27 Dante Alighieri, *Boska Komedia*, tłum. i oprac. Edward Porębowicz, wstęp i komentarz Kalikst Morawski, (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986).

28 *Ibidem*, *Piekieło*, I, 1–2.

on zatem dla wędrowca pewną zachętę, aby poprzez nawiązanie relacji z racjonalnym i harmonijnym wszechświatem stawać się podobnym do niego. Wszechświat w poemacie włoskiego poety ma w sobie pewne etyczne przesłanie, iż życie ludzkie nie musi być bolesnym chaosem, lecz racjonalnym pięknem.

Podróż wędrowca przez Piekło jest dla niego ważnym doświadczeniem ludzi, którzy utracili nadzieję na odmianę ich losu. Stan duchowy nieszczęśników cierpiących męki piekielne można bowiem interpretować jako pewnego rodzaju kryzys, w którym jednostka ludzka doświadcza dyskomfortu psychicznego i fizycznego, ale zarazem nie podejmuje żadnych starań i wysiłków w celu zmiany swojej sytuacji. Potępieńcy opisani przez Dantego mają pełną świadomość niekończących się udręk, lecz zarazem są przywiązani do swoich destrukcyjnych namiętności i występków.

Warto także zauważyć, iż Piekło Dantego jest zbudowane z poszczególnych kręgów odzwierciedlających chrześcijańską koncepcję siedmiu grzechów głównych. Lecz największymi grzesznikami są ci, co źle używali ludzkiego rozumu, który jest przecież dla poety z Florencji największym dobrem człowieka i nie może być używany wbrew jego naturze do czynienia zła. Dlatego najbardziej odrażające zbrodnie popełnili, według niego, wszelkiego rodzaju oszuści, kłamcy, fałszerze, heretycy, wróżbici i zdrajcy. W tym kontekście staje się zrozumiałym fakt, iż na dnie Piekła znajduje się Szatan, którego oblicze wyraża m.in. kompletny brak rozumności, rozpacz i głupota.

Opis Piekła, w zamyśle Dantego, zawiera pewne ostrzeżenie, ale również zachętę do dobrego używania przez człowieka wolności, która pozbawiona rozumności prowadzi do destrukcji. Tym samym poeta przypomina czytelnikom swojego poematu o ich odpowiedzialności za popełniane czyny²⁹. Jako istoty ludzkie jesteśmy także odpowiedzialni za nasze kryzysy i brak działania w tym wypadku nie stanowi dla nikogo usprawiedliwienia, skoro jeden z kręgów Piekła jest przeznaczony właśnie dla tych, którzy zaniechali czynienia dobra, jakim jest wychodzenie z osobistego i zbiorowego kryzysu³⁰.

Jednak dalsza lektura *Boskiej Komедii (Czyścić, Raj)* napawa znacznym optymizmem co do możliwości praktycznej mądrości rodzaju ludzkiego. Wielu jej przedstawicieli podjęło bowiem właściwe decyzje, co do oceny ich życia i wychodzenia z moralnych kryzysów. Osoby przebywające pokutę w Czyśćcu doskonałą się w rozwoju posiadanych już

29 Raymond Angelo Belliotti, *Dante's Deadly Sins. Moral Philosophy in Hell* (Chichester: John Wiley & Sons, 2011), 46–47.

30 *Alighieri, Piekło*, III, 31–52.

za życia ziemskiego zalet i cnót, a przede wszystkim w postawie miłości względem samych siebie i Boga. Ta wartość bowiem jest kluczowa dla poznania i zrozumienia mądrości Bożej obecnej w nich samych i innych stworzeniach³¹. W odzyskiwaniu miłości przez duchy pokutujące ujawnia się inna istotna różnica pomiędzy Piekiełm i Czystańcem. Duchy i ludzie przebywający w Piekle nie kierują się w działaniu miłością, a nawet jej nie znają. Stąd są niezdolne do poznania mądrości i uprawiania filozofii, jak również zmiany swojego stanu. Poeta wyjaśnia ten fakt następująco:

I wykluczam tym samym Inteligencje będące na wygnaniu z niebieskiej ojczyzny, które nie mogą filozofować, ponieważ miłość wygasła w nich całkowicie, a do filozofowania, jak powiedziano, konieczna jest miłość. Widać stąd, że piekielne Inteligencje pozbawione są widoku tej najpiękniejszej. A ponieważ ona jest błogosławieństwem dla intelektu, jej brak jest niezmiernie gorzki i pełen smutku³².

Cytat ten wymaga pewnego wyjaśnienia: w jego zakończeniu autor *Convivio* ma na myśli Boga.

Miłość, również ta o charakterze intelektualnym, jest szczególnie obecna w dalszej podróży wędrowca przez Raj, a obecność Beatrycze jako jego przewodniczki symbolizuje właśnie konieczność miłości w jego doświadczeniu rzeczywistości nadnaturalnej. Podróż przez Raj jest ukierunkowana przez poszczególne sfery niebiańskie, gdzie Dante napotyka zbawionych, w tym także filozofów zamieszkujących sferę Słońca; tam spotyka m.in. Tomasza z Akwinu i jego mistrza Alberta Wielkiego³³. Wszystkich mieszkańców sfer charakteryzuje postawa miłości i szacunku względem siebie i innych zbawionych. Jednak różni ich stopień doskonałości w praktykowaniu tych cnót.

Najważniejsze dla wędrowca-poety jest doświadczenie najwyższych niebios – Empireum – miejsca pobytu Boga. Poeta, dzięki wsparciu łaski Bożej, ma wgląd w naturę Bożego Istnienia:

W jej łonie widzę wszystkich bytów przędzę:
kochanie wciąż jednolitym splotem
To, co oddzielnie stoi w świata księdze³⁴.

31 Grzybowski, *Cosmological and Philosophical World of Dante Alighieri*, 76–79.

32 Alighieri, *Biesiada*, III, XIII, 2.a.

33 Grzybowski, *Cosmological and Philosophical World of Dante Alighieri*, 80–83.

34 Alighieri, *Raj*, XXXIII, 85–87.

Doświadczenie potęgi i wszechmocy Boga jest dla poety przeżyciem jego nieskończonej miłości, która jak przędza przenika wszystkie stworzenia i cały wszechświat, stając się dla niego źródłem Bosko-ludzkiej i kosmicznej harmonii. Wspomniane powyżej przeżycie miało swoją genezę w życiu poety z Florencji, w doświadczeniu kryzysu niespełnionej miłości w młodzieńczym wieku i kryzysie wywołanym niepowodzeniami w jego działalności publicznej w rodzinnym mieście. Lecz odkrycie filozofii i pocieszenia, jakiego ona udziela swoim adeptom, było drogą do wyjścia z kryzysowych sytuacji w jego życiu. Ostatnie zdanie wyraża pewne ważne przesłanie, jakie włoski poeta chciał przekazać w swojej twórczości i z pewnością jest ono obecne w *Boskiej Komedii*. Jego przesłanie ukazuje także pozytywny aspekt kryzysu przeżywanego przez każdą istotę ludzką. Jeśli bowiem odkryje ona w swoich kryzysowych doświadczeniach wartość samej siebie i odniesie się do swojego istnienia oraz świata z ufnością w dobro, jakie w nim jest obecne, to z pewnością jej krucha egzystencja zostanie ocalona przez Najwyższe Dobro.

Problem kryzysu w *De Monarchia*

Jednym z problemów nękających społeczeństwa wieków średnich były napięcia pomiędzy dwoma centrami władzy: Cesarstwem i Papiestwem. Konflikty pomiędzy nimi były źródłem wielu podziałów w ówczesnych miastach włoskich i stały się zarzewiem wielu kryzysów związanych ze sprawowaniem władzy politycznej. Negatywnie przekładały się też na losy jednostek, czego doświadczył również poeta z Florencji. Z tego względu kryzysy ówczesnej władzy również stały się przedmiotem jego filozoficznych zainteresowań, czego owocem jest traktat *De Monarchia*³⁵. Florencki poeta napisał go po łacinie i wyłożył w nim swoją filozofię polityczną. Traktat został wyraźnie zaadresowany do ówczesnych elit intelektualnych i politycznych. Można go studiować jako odpowiedź Dantego na nieustanne kryzysy władzy nękające państwa i społeczności średniowieczne. Propozycje autora traktatu mają przede wszystkim charakter praktycznych zaleceń kierowanych do ludzi władzy³⁶.

Odpowiedź Dantego, ujęta w formę argumentacji scholastycznej, odwołuje się do koncepcji natury ludzkiej, która posiada zdolność odróżniania dobra od zła i ma skłonność do życia kolektywnego. Na niej opiera się struktura państwa chrześcijańskiego, a jego fundamentalnym celem

35 Dante Alighieri, *Monarchia*, tłum. i oprac. Władysław Śeńko, (Kęty: Antyk, 2002).

36 Morawski, *Dante Alighieri*, 216.

jest zbawienie obywateli. Aby go zrealizować należy zachować pewien porządek w organizacji życia społecznego i uwzględnić w funkcjonowaniu instytucji sprawujących władzę w państwie. Wspomniany porządek wynika ze specyficznej struktury bytu ludzkiego. Człowiek przynależy w pewnym stopniu do bytów przemijających jak zwierzęta, rośliny i inne rzeczy; posiada bowiem ciało materialne. Ale jest też stworzeniem ponadczasowym z uwagi na posiadanie duszy nieśmiertelnej. Ta ostania wyznacza człowiekowi cel nadprzyrodzony, lecz sfera doczesności też jest efektem zamysłu Bożego i ma swój cel, który należy respektować³⁷. Bezsposornie oryginalna w myśli politycznej autora *De Monarchia* jest ocena sfery doczesnej życia obywateli i określenie jej autonomii. Poeta stoi na stanowisku niezależności tego aspektu państwa od władzy kościelnej (papieskiej). Władzę doczesną powinna reprezentować jedna osoba i w warunkach europejskich jest do tego predysponowany cesarz rzymski. Jego cesarstwo powinno mieć charakter uniwersalny, którego celem jest zapewnienie obywatelom powszechnego pokoju i sprawiedliwości zgodnie z zasadami rozumu³⁸.

Natomiast władza papieża powinna być, zdaniem poety i filozofa, interpretowana i uzasadniania w zakresie prerogatyw, jakie św. Piotr Apostoł otrzymał od Chrystusa. Zatem Dante uważa, iż jest pewien zakres władzy nad społecznością chrześcijańską, która nie przysługuje papieżowi, lecz Bogu. Cesarz i papież darzą się wzajemnym szacunkiem i ten pierwszy jest posłuszny drugiemu w kwestiach wiary, lecz obydwoje szanują swoją odrębność i autonomię. Władza papieża i cesarza ma odniesienie do życia ich poddanych, poprzez nawiązanie do podwójnego celu człowieka, służy ona szczęściu poddanych, które ma również podwójny charakter. Cesarz pomaga swoim poddanym osiągnąć szczęście doczesne, natomiast papież szczęście wieczne. Dante zauważa, że cesarz osiąga doczesny cel państwa z pomocą filozofii. Rola filozofii jest szczególnie w relacji pomiędzy papieżem a cesarzem, bo również ten pierwszy ma swój rozum podporządkować filozofii i być posłusznym cesarzowi w kwestiach doczesnych.

W myśli politycznej Dantego nie należy dopatrywać się początków radykalnego podziału w społeczności europejskiej na sferę laicką i sakralną, albowiem obydwie są podporządkowane władzy Chrystusa. I należy dodać, że poeta z Florencji reprezentuje tu pewną myśl typową dla ludzi wieków średnich: nikt bowiem z nich nie uważał, że jest jakiś obszar życia społecznego, który nie jest powiązany z nadprzyrodzonym celem

37 Paluchowski, *Dante jako filozof, polityk i moralista*, 28–30.

38 *Ibidem*, 30.

człowieka. Również cesarze w wiekach średnich uważali, że realizują misję zbawcza Chrystusa i w zupełność była im obca idea jakiegoś „dualizmu” życia społecznego: religijnego i tego zamkniętego w doczesności. Zatem podobnie jak Dantemu, areligijna sfera laicka był ówczesnemu społeczeństwu zupełnie obca. Cesarz i papież są dla poety z Florencji jak Księżyc i Słońce, ich światła są różne, ale potrzebne dla życia człowieka³⁹.

Autor *Monarchii* wyjaśnia także przyczynę sporów i walk pomiędzy tymi dwoma rodzajami władzy w średniowieczu. Ich przyczyny nie należy, jego zdaniem, upatrywać w niewiedzy ówczesnych ludzi władzy i stronnictw politycznych, lecz w przedziwnej skłonności ludzi jego czasów do wykorzystywania władzy politycznej dla zaspokojenia własnych namiętności i pożądlivosti, a zwłaszcza chciwości, która jest głównym źródłem nieszczęść i tragedii społeczeństw⁴⁰. Aby zatem zrozumieć przesłanie poety i filozofa z Florencji, które ma być panaceum na cienie władzy i jej kryzysy trzeba uwzględnić jego ocenę kondycji ludzkiej w *Boskiej Komedii*, jej upadek, ale i drogę ocalenia, którą ujawnia filozofia.

Zakończenie

Twórczość Dantego można analizować z różnych punktów widzenia jako działalność literacką, filozoficzną i polityczną. Warto również rozpatrywać jego spuściznę i biografię w kontekście kryzysów, przeżywanych przez niego osobiście i w społecznościach, w których funkcjonował. Uzasadniona jest także jej ocena z pozycji jej przydatności w kryzysach przeżywanych przez jednostki ludzkie i zbiorowości, co zostało przedstawione w niniejszym artykule. Wprawdzie Dante nigdy nie określał wydarzeń w swoim życiu jako sytuacji kryzysowych, lecz wiele z nich miało znamiona zdarzeń, które wymagały przez niego podjęcia ważnych decyzji, co w konsekwencji doprowadziło do pewnych zmian w jego biografii i twórczości. Takimi były: relacja z Beatrycze Portinari, wygnanie z Florencji i tułaczka do końca życia. Istotną rolę wychodzenia z życiowych zawirowań przypisywał filozofii, którą uprawiał w sposób profesjonalny i twórczy. W decyzjach poety z Florencji na osobiste i zbiorowe kryzysy można wyodrębnić pewne ważne założenia. Są to:

po pierwsze, przekonanie o racjonalności świata jako obiektywnie istniejącym porządku, który wyraża się uporządkowaniem przede

---

39 Ibidem, 35.

40 Ibidem, 33–34.

wszystkim struktur znanego mu kosmosu, ale także obejmuje życie osobiste, społeczne i polityczne;

po drugie, w sytuacji kryzysowej ważne jest odwołanie się do pewnych wartości o charakterze ponadczasowym i absolutnym, np. kwestia dobra i Boga. Należy zauważyć, iż jest to system wartości typowo chrześcijański;

po trzecie, ważny jest język i styl prezentacji sytuacji kryzysowej. U Dantego jest to język pięknej poezji, czego dowiedli inni badacze. Przede wszystkim chodzi tu o estetyczny aspekt rzeczywistości, czyli pokreślenie piękna ludzkiego życia (miłość do Beatrycze), czy też piękna wszechświata i jego harmonii w *Boskiej Komedii*. Obiektywne piękno ujawnia Dante także w życiu społecznym i działalności państwa chrześcijańskiego, co przedstawił w *De Monarchia*, jako harmonię władzy cesarskiej i papieskiej, w której obecne jest szczęście obywateli: doczesne i wieczne;

po czwarte, w sytuacji kryzysowej ważna jest dla Dantego znajomość i nawiązanie do antycznej filozofii i literatury, a takie postacie jak Wergiliusz i Boecjusz stają się dla niego duchowymi i intelektualnymi przewodnikami. W ten sposób może korzystać z ich doświadczenia życiowego i osiągnięć intelektu, zwłaszcza w pokonywaniu przez nich trudności życiowych.

Warto także wspomnieć o dwóch innych kwestiach, jakie wyłaniają się z rozważanych powyżej zagadnień. Pierwsza z nich to problem aktualności myśli filozoficznej Dantego, nawet w kwestii sytuacji kryzysowych. Jest bowiem sprawą oczywistą, iż jego wizja kosmosu odwołująca się do modelu geocentrycznego nie ma dzisiaj zastosowania. Na obronę włoskiego poety i filozofa trzeba zauważyć, że w jego myśli filozoficznej występuje aspekt formalny i materialny. Ten ostatni ma wartość historyczną. Lecz od strony formalnej kwestia racjonalności wszechświata, estetycznej wizji rzeczywistości, miejsce etyki wśród innych dziedzin filozofii, relacja do tradycji intelektualnej antyku; nic nie straciły ze swojej aktualności i tym samym myśl filozoficzna Dantego jest w tym ujęciu ważna, w szczególności metoda scholastyczna służąca poznaniu sytuacji kryzysowej i znalezieniu drogi do jej przemiany. Inna kwestia do zbadania to problem mistycyzmu autora *Boskiej Komedii*. Wielu badaczy jego dorobku zwraca uwagę na ten problem i, w oparciu o wizję i mistyczne doświadczenie, interpretują jego twórczość literacką i filozoficzną⁴¹. Kwestia ta wykracza poza niniejszy artykuł, lecz należy także zauważyć, iż myśl teologiczna Dantego jest osadzona w ramach teologii scholastycznej. I według jej metody poeta z Florencji eksploruje swoją wizję zbawienia, Boga i osobistego doświadczenia w tej dziedzinie, nawet

41 Grzybowski, *Cosmological and Philosophical World of Dante Alighieri*, 53–54.

mistycznego. Raczej należy mówić o specyfice doświadczenia religijnego w życiu i twórczości włoskiego poety.

Z pewnością znajdują się badacze dorobku genialnego poety i filozofa z Florencji, którzy zbadają powyższe kwestie, co przyczyni się do poszerzenia naszej wiedzy o nim i wykaże wartość jego twórczości dla współczesnego człowieka.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Alighieri Dante, *Boska Komedia*, tłum. i oprac. Edward Porębowicz, wstęp i komentarz Kalikst Morawski, (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986).
- Alighieri Dante, *O języku pospolitym*, tłum. i oprac. Włodzimierz Olszaniec, (Kęty: Antyk, 2002).
- Alighieri Dante, *Biesiada*, tłum. i oprac. Magdalena Bartkowiak-Lerch, (Kęty: Antyk, 2004).
- Alighieri Dante, *Monarchia*, tłum. i oprac. Władysław Seńko, (Kęty: Antyk, 2002).
- Alighieri Dante, *Życie nowe*, tłum. i oprac. Edward Porębowicz, (Florencja: wydane nakładem tłumacza, 1934).

Książki i monografie

- Belliotti Raymond Angelo, *Dante's Deadly Sins. Moral Philosophy in Hell* (b.m.w.: John Wiley & Sons, 2011).
- Gilson Etienne, *Dante and Philosophy*, translated by David Moore, (b.m.w.: Gilson Press, 2011).
- Grzybowski Jacek, *Cosmological and Philosophical World of Dante Alighieri: the Divine Comedy as a Medieval Vision of the Universe* (Frankfurt am Main: Peter Lang Edition, 2015).
- Latini Brunetto, *Skarbiec wiedzy*, tłum. i oprac. Małgorzata Frankowska-Terlecka, Teresa Giermak-Zielińska, (Warszawa: PIW, 1992).
- Lewis Richard W.B., *Dante*, tłum. i oprac. Dorota Strukowska, (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2004).
- Morawski Kalikst, *Dante Alighieri* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1961).
- Paluchowski Wojciech, *Dante jako filozof, polityk i moralista* (Kraków: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, 2005).